

АНОТАЦІЯ

Поліковські М. Особливості розвитку образного мовлення у молодших школярів зі зниженим зором. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії за спеціальністю 016 Спеціальна освіта. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2021.

Зміст анотації

Проблема розвитку образного мовлення дітей зі зниженим зором є актуальною і повинна вирішуватися як загальноосвітнє, так і корекційне завдання, яке полягає у співвіднесенні чуттєвого та логічного в їх пізнавальній діяльності, що здійснюється в умовах зорової депривації не лише шляхом безпосередньої взаємодії із навколишнім світом, але й опосередковано через мову та мовлення. Розвиток мовлення у дітей зі зниженим зором підлягає загальним закономірностям, але має свої особливості, пов'язані зі структурою зорового дефекту, з часом його виникнення, ступенем сформованості у дитини вміння бачити й спостерігати навколишній світ.

Об'єктом дослідження визначено освітньо-виховний процес в школах для дітей зі зниженим зором.

Предмет дослідження – корекційно-педагогічна методика розвитку образного мовлення у молодших школярів зі зниженим зором.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що вперше: подано цілісну характеристику образного мовлення учнів початкових класів зі зниженим зором; розроблено систему критеріїв щодо компонентів образного мовлення, показників і рівнів його сформованості у молодших учнів; виявлені особливості образного мовлення молодших школярів зі зниженим зором; визначені педагогічні умови розвитку образного мовлення молодших учнів зі зниженим зором в освітньо-виховному процесі; обґрунтовано методику корекційно-педагогічної роботи із розвитку образного мовлення у дітей молодшого шкільного віку зі зниженим зором.

Відмічено, що розвиток мовлення у дітей зі зниженим зором визначається загальними закономірностями їх вікового розвитку, змістом навчання, культурним рівнем навколишнього середовища. Разом з тим, воно має свої особливості, пов'язані зі структурою зорового дефекту, з часом його виникнення, ступенем сформованості у дитини вміння бачити та спостерігати навколишній світ. У зв'язку з цим у мовленні дітей з порушеннями зору спостерігається відставання в розвитку та накопиченні мовленнєвих та немовленнєвих засобів спілкування, невідповідність між словом та образом, обмеженість активного словникового запасу; порушення темпу мовлення тощо.

Відмічені труднощі в засвоєнні дітьми зі зниженим зором експресивних мовленнєвих засобів. Разом з тим, в корекційній роботі тифлопедагога з метою активізації та розвитку пізнавальної діяльності дітей із порушеннями зору широко використовуються носії образності (забавлянки, казки, вірші, загадки, прислів'я, приказки), зміст яких для більшості дітей важко зрозуміти через наявність великої кількості образних висловів, отже дійсна ефективність використання літературних творів значно нижча за потенційну.

Установлено, що засвоєння широкого значення слова є більш складним процесом для молодших учнів (як для дітей зі зниженим зором, так і для дітей з нормотиповим зором), ніж засвоєння його конкретного змісту. Проте у дітей із зоровою депривацією виникають додаткові труднощі в процесі оволодіння образним мовленням. Для оволодіння образними висловлюваннями необхідно не лише розуміти слова, які входять до їх складу, але й вміти на основі цих слів відновлювати в пам'яті наявні образи та формувати нові. Вихідною основою для цього слугує накопичення достатнього запасу уявлень і відповідних їм слів.

Виявлено низку проблем у змісті, організації і методиці роботи з розвитку образного мовлення учнів зі зниженим зором. Простежується відсутність послідовності та системності роботи з розвитку образного мовлення молодших школярів зі зниженим зором на загальноосвітніх уроках,

корекційних заняттях, у позаурочний час, що зменшує корекційно-компенсаторний вплив мовлення на розвиток їх особистості. Недостатньо розроблена методична система та майже повністю відсутні практичні посібники, призначені для безпосереднього застосування як на загальноосвітніх уроках, так і на корекційних заняттях з розвитку мовлення у закладах освіти для дітей зі зниженим зором. Це свідчить про необхідність створення спеціальних технологій з розвитку образного мовлення молодших школярів зі зниженим зором.

Розроблено методику дослідження рівнів розвитку образного мовлення у молодших школярів зі зниженим та збереженим зором за трьома компонентами – когнітивний, творчо-практичний та емоційний. До діагностичних критеріїв когнітивного компоненту віднесено: розуміння та вміння пояснити сутність виразників образності, доступних учням молодшого шкільного віку; до творчо-практичного компоненту – вміння свідомо та доречно застосовувати засоби образності у власній мовленнєвій діяльності та до емоційного компоненту – вміння виразно читати текст, розповідати про свої почуття та емоції від прочитаного художнього тексту, співпереживати.

Встановлено, що молодші школярі зі зниженим зором мають нижчий рівень розвитку образного мовлення у порівнянні з їх ровесниками зі збереженим зором.

Для учнів важчим виявилось завдання пояснити виразники образності пейзажної лірики, ніж синтаксичні. Це свідчить про недостатню увагу з боку педагогів до тлумачення значень образних висловлювань, що веде до формального засвоєння навчального матеріалу і як результат – вербалізму мовлення учнів зі зниженим зором. Правильність розуміння виразників образності молодшими школярами обох категорій досліджуваних залежить від наявності певного життєвого досвіду, правильності та повноти зорових і слухових уявлень, відповідної роботи педагогів з розвитку їх образного мовлення. При цьому учнями зі зниженим зором легше сприймаються

виразники образності, в основі яких лежать слухові, а не зорові уявлення, а в учнів зі збереженим зором – навпаки.

Учні мають труднощі в образному висловлюванні своєї думки; не завжди розуміють для чого потрібні та як можна і коли використовується той чи інший виразник образності; найчастіше використовують синоніми, поодинокі епітети, порівняння та фразеологізми. Недостатній рівень володіння молодшими школярами лексикою образного мовлення обмежує їх активний словниковий запас і не сприяє розвитку мовлення.

Визначено особливості образного мовлення у молодших школярів зі зниженим зором, а саме: рівень розвитку образного мовлення залежить від віку, стану зору та відповідної роботи педагогів із розвитку образного мовлення; розуміння явищ і образів тісно пов'язане з чуттєвим досвідом дітей (чим кращий чуттєвий досвід – тим вищий рівень розуміння); формальне засвоєння значення багатьох виразників образності; звужені можливості у наслідуванні та прояві різних емоційних станів; недостатнє, а часом і неправильне розуміння експресивного мовлення; легше сприймаються учнями зі зниженим зором виразники образності, в основі яких лежать слухові, а не зорові уявлення.

Представлена експериментальна методика корекційно-педагогічної роботи з розвитку образного мовлення молодших школярів зі зниженим зором, що регламентувався визначеними в ході дослідження принципами. Зокрема, були використані загальновідомі дидактичні принципи (єдності освітньої, розвивальної та виховної функцій навчання, науковості змісту і методів навчання, систематичності та послідовності, міцності знань, доступності, наочності, наступності, зв'язку навчання з життям); лінгводидактичні (мовленнєве спрямування уроку, взаємозв'язок усіх сторін мовлення в процесі навчання, єдність образного мовлення і образного мислення, забезпечення емоційного тла і цілеспрямованого сприймання наочного матеріалу з використанням доцільної лексики) та спеціальні (корекційно-компенсаторної спрямованості навчання; спеціального

педагогічного керівництва; діяльнісний або практико-орієнтований підхід; одночасного розвитку мислення й мовлення; емоційної насиченості освітнього процесу; активного залучення найближчого соціального оточення; індивідуального та диференційованого підходу).

Визначені основні завдання з розвитку образного мовлення молодших школярів зі зниженим зором: розвиток наочно-образної основи мовлення (робота над конкретизацією наявних знань та уявлень про предмети і явища навколишньої дійсності та уточнення в процесі роботи лексичного значення слів; розширення знань і уявлень – збагачення словникового запасу; узагальнення, систематизація знань та уявлень – відображення їх у мовленні або оформлення мовленнєвих висловлювань); розвиток виразності мовлення та емоційно-почуттєвої сфери; формування вмінь і навичок умілого використання в мовленнєвій діяльності виразників образності; розвиток навичок активної роботи зі словом (точність, доречність, чистота, багатство мовлення).

Розвиток образного мовлення в молодших школярів зі зниженим зором відбувався за визначеними компонентами (когнітивний, творчо-практичний та емоційний), реалізувався в спеціально організованій діяльності, та містив наступні форми роботи: методична робота з педагогами; уроки української мови та літературного читання; інші загальноосвітні уроки (природознавство, трудове навчання, музичне мистецтво, образотворче мистецтво); корекційні заняття з розвитку мовлення; заняття вихователя; позакласна робота (організація спілкування в різних видах діяльності: ігровій, побутовій, трудовій); проведення просвітницької роботи з батьками.

Представлені педагогічні умови розвитку образного мовлення молодших школярів зі зниженим зором: врахування пізнавальних можливостей та особливостей мовленнєвої діяльності дітей зі зниженим зором; дотримання офтальмо-гігієнічних вимог в процесі навчання; збагачення, уточнення знань та уявлень про предмети та явища навколишньої дійсності із залученням збережених аналізаторів як основи розвитку образного

мовлення; забезпечення педагогічного керівництва розвитком образного мовлення молодших школярів не лише на загальноосвітніх уроках (української мови та літературного читання), але й на корекційних заняттях (з розвитку мовлення) та у повсякденному житті (організація цілеспрямованих спостережень та стимулювання до мовленнєвого оформлення побаченого під час прогулянок з вихователями у другу половину дня); емоційне насичення уроків та корекційних занять шляхом використання досконалих зразків художнього слова, образотворчих засобів навчання, музичних творів, аудіокниг з музичним супроводом, кінофільмів; занурення учнів зі зниженим зором в активне мовленнєво-розвивальне середовище, яке пов'язане із використанням виразників образності (читання художніх творів, наявність зразка для наслідування (батьки, педагоги, інші учні тощо); стимулювання до використання виразників образності у власному мовленні через використання практичних вправ, творчих завдань, проведення художньо-літературних конкурсів, організації різноманітних виставок тощо.

Результати експериментальної роботи, отримані в процесі формувального етапу дослідної роботи, аналізувалися шляхом кількісного та якісного порівняння виконання спеціального комплексу контрольних завдань молодшими школярами зі зниженим зором експериментальних і контрольних класів. Порівняльний аналіз отриманих результатів дозволив виявити позитивні відмінності в показниках рівнів розвитку образного мовлення експериментальних класів в учнів зі зниженим зором. Так, високий рівень розвитку образного мовлення в експериментальних класах продемонстрували 26,3 % учнів, а в контрольних – 16,7 %, середній рівень – 48,5% учнів експериментальних класів, 29,6 % – контрольних, низький рівень – 17,2% учнів експериментальних класів, 37,0 % – контрольних, дуже низький рівень – 8,0 % учнів експериментальних класів, 16,7 % – контрольних.

Результати експериментального дослідження надають всі підстави стверджувати, що запропонована експериментальна методика корекційно-

педагогічної роботи з розвитку образного мовлення молодших школярів зі зниженим зором є ефективною.

Ключові слова: молодші учні, знижений зір, корекція, розвиток мовлення, образне мовлення, методика корекційно-педагогічної роботи.

ANNOTATION

Polykovski M. Special Aspects of Figurative Speech Development Among Vision-Impaired Primary School Age Children. – Qualifying scientific work as a manuscript.

A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 016 Special education – National Pedagogical M.P. Dragmanov University, Kyiv, 2021.

Annotation Content

The problem of figurative speech development among vision-impaired children is currently important and is to be tackled in the framework of general education as well as correction. The problem resides in the correlation between sensory and logical in their learning process, under the conditions of reduced vision not only through direct interaction with the surrounding reality, but also indirectly through language and speech. Speech development of children with reduced vision is subject to general principles, still it has its own special aspects related to the structure of the visual defect, time it emerged, level of development of child's ability to see and observe the surrounding world.

The object of the study is the educational process in schools for visually impaired children.

The subject of the study is the correctional and pedagogical methodology of figurative speech development among visually impaired children of primary school age.

The scientific novelty of the study is: in being the first one to provide extensive characteristics of figurative speech among visually impaired younger schoolchildren, to establish a system of criteria for the components of figurative

speech, their markers and stage of development among younger children, the first to identify the special aspects of figurative speech of younger schoolchildren with reduced vision, to determine the pedagogical setting for figurative speech development among visually impaired children of primary school age in the course of the educational process, to justify the methodology for correctional and pedagogical work on developing figurative speech among younger visually impaired schoolchildren.

It was identified that speech development among visually impaired children is determined by general tendencies of their developmental age, nature of education, cultural intelligence of the human environment. Still, it has its own special aspects, related to the structure of the visual defect, time it emerged, development degree of child's ability to see and observe the surrounding world. That is why visually impaired children show delay in development and acquisition of spoken and unspoken communication skills, lack of correlation between word and image, limitation of actively used vocabulary, speech pace problems, and the like.

Children with reduced vision proved it difficult to digest speech expressiveness. Meanwhile, the correctional work of typhlo-pedagogues aimed at promoting and developing cognitive activity of vision-impaired children often involves exponents of imagery (nursery rhymes, fairytales, poems, riddles, proverbs and folk sayings), the meaning of which is difficult to grasp for most children because of the big number of figurative expressions used, and therefore the actual efficiency of the use of literary works is much lower than its potential efficiency.

It was determined that it is more difficult for younger school children (for vision-impaired children as well as for children with neurotypical vision) to digest the broad meaning of a word than its specific meaning. However, it is even more challenging for children with reduced vision to master figurative speech. Acquisition of figurative expressions requires not only the understanding of words they are comprised of, but also the ability to restore images based on these words in memory and to form new ones. This ability is based on accumulating a sufficient number of concepts and words corresponding to them.

A number of problems in the content, organization and methodology of work aimed at developing figurative speech among vision-impaired learners were determined. A lack of consistency and systematic approach to work on developing figurative speech among vision-impaired younger schoolchildren at the lessons of general education, correctional classes, extracurricular activities was identified, which decreases the correctional and compensatory influence of speech in the development of their personality. The methodological system is underdeveloped and practical guidance for the lessons of general education as well as correctional classes of speech development in schools for visually impaired children are almost non-existent. It is a call for creating special technologies for developing figurative speech among vision-impaired younger schoolchildren.

Methodology of studying the levels of development of figurative speech among vision-impaired children and children with normal vision based on three components – cognitive, creative and practical, and emotional – was developed. The diagnostical criteria of cognitive component includes understanding and the ability to explain the essence of figurative imagery available to younger schoolchildren. The creative and practical component includes the ability to use the exponents of imagery in speech proficiently. The emotional component includes the ability to read a text expressively, to empathize.

It was identified that vision-impaired younger schoolchildren have a low level of figurative speech development compared to the children with normal vision of the same age.

It happened to be more challenging for learners to explain the figurative imagery of landscape poetry than the syntactic one. It signals of the lack of attention of pedagogues to clarification of meaning of figurative expressions, leads to the formal comprehension of course content and as a result – verbalism of vision-impaired learners' speech. Accurate understanding of imagery expressions by younger schoolchildren of both categories in the study depend on a certain amount of life experience, sufficient and correct understanding of visual and auditory representations, respective work of pedagogues aimed at developing their figurative

speech. And while the vision-impaired learners tend to assimilate figurative expressions based on auditory representations easier, than the ones based on visual representations, learners with normal vision have it the other way round.

School children find it challenging to express their opinion figuratively: they do not always understand why a certain expression is needed, how and when it can be used. They tend to use synonyms more often, sometimes epithets, comparisons and phraseological expressions. The lack of conduct of figurative speech vocabulary limits their actively used vocabulary and speech development.

The special aspects of figurative speech development among vision-impaired younger schoolchildren were defined: the level of development of figurative speech depends on age, degree of vision and relevant work of pedagogues aimed at developing of figurative speech; understanding of phenomena and images is closely related to the sensory experience of children (the better the sensory experience, the higher the level of understanding); formal assimilation of the meanings of numerous figurative expressions; opportunities for imitation and manifestation of various emotional states are narrowed; limited and sometimes wrong understanding of expressive speech; vision-impaired children assimilate figurative expressions based on auditory representations easier, than the ones based on visual representations.

An experimental methodology of correctional and pedagogical work aimed at developing figurative speech among visually impaired primary school age children defined by the principles determined in the course of the study was introduced. Particularly, general didactic principles were used (the unity of educational, developmental and upbringing functions of teaching, scientific content and methods of teaching, systematicity and consistency, strength of knowledge, accessibility, clarity, continuity, the connection between learning and life), linguo-didactics (the speech aspect of the lesson, the interconnection of all aspects of language in the learning process, the unity of figurative speech and figurative thinking, providing an emotional background and purposeful perception of visual material using appropriate vocabulary) and special (correctional and compensatory orientation of training, the need for special pedagogical guidance, activity, emotional saturation of

the educational process, active involvement of the closest social environment, an individual and differentiated approach).

The fundamental tasks for developing figurative speech among younger vision-impaired schoolchildren were defined: development of visually clear imagery-based speech foundation (concretization of existing knowledge and ideas about the objects and phenomena of the surrounding reality, clarification of the lexical meaning of words, expansion of knowledge and ideas, enrichment of vocabulary, generalization, systematization of knowledge and ideas, their reflection in speech), development of figurative speech and emotional-sensory sphere; forming of skills of knowledgeable use of figurative expressions in speech; development of skills of active word usage (accuracy, adequacy, clarity, richness of speech).

The process of development of figurative speech among vision-impaired younger schoolchildren involved certain components (cognitive, creative and practical, and emotional), was realized in the course of specially organized activities and included the following forms of work: methodological work with pedagogues; Ukrainian language and literary reading classes; other general education classes (environmental studies, crafts, musical art, fine arts); correctional classes on speech development; classes with a tutor; extracurricular activities (organizing communication within various activities: playing, household activities, crafting), instructing parents.

Pedagogical conditions for developing figurative speech among visually impaired primary school age children that were introduced: tracking of cognitive abilities and special aspects of speech activity among vision-impaired children; maintaining eye care and hygienic requirement throughout the educational process; enriching and refining of knowledge and ideas about things and phenomena of surrounding reality involving sensory receptors as a basis for figurative speech; providing pedagogical guidance with tools for developing figurative speech among younger vision-impaired schoolchildren not only in general education classes (Ukrainian language and literary reading), but also correction classes (speech development) and everyday life (organizing purposeful observation and stimulation

of analyzing and talking about what was seen during outdoor walks with tutors in the afternoon); emotional saturation of lessons and correctional activities through the use of perfect examples of literature, education through art, music, audiobooks with musical background, movies; immersing learners with reduced vision into active speech-developing environment related to the use of figurative expressions (reading literature, having an example to look up to (parents, pedagogues, other learners, etc.), stimulating the use of figurative expressions in own speech through practical exercises, creative tasks, organizing literary competitions, exhibitions, and the like.

The results of experimental work, collected in the defining process of the study, were analyzed via quantity and quality-based comparison of accomplishments in a special set of controlling tasks performed by younger vision-impaired schoolchildren in experimental and controlled classes. The comparative analysis of collected results allowed to identify positive dynamics in the development of figurative speech in experimental classes of visually impaired children. Thus, a high level of development of figurative speech was demonstrated by 26,3% of learners in experimental classes, and 16,7% in controlled classes, medium result – 48,5% in experimental classes, 29,6% in controlled classes, low level – 17,2% in experimental classes, 37,0% in controlled classes, extremely low level – 8,0% in experimental classes, 16,7% in controlled classes.

The results of the experimental study provide every ground for stating that the suggested experimental method of correctional and pedagogical work of developing figurative speech among visually impaired primary school age children is indeed effective.

Key words: younger schoolchildren, correction, speech development, figurative speech, method of correctional and pedagogical work.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Поліковські М., Федоренко С.В. Актуальність проблеми розвитку образного мовлення дітей з порушеннями зору. *Логопедія*. № 11. 2017. К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. С. 70-75.

2. Поліковські М. Вивчення творчо-практичного компоненту образного мовлення в молодших учнів зі зниженим і нормальним зором. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки) : зб. наук. праць / за ред. О. В. Гаврилова, В. М. Синьова*. Вип. 14. Кам'янець-Подільський: ПП Медобори, 2016, 2019. С. 239-248.

3. Поліковські М., Федоренко С. В. Результати дослідження рівнів емоційного компонента образного мовлення в молодших учнів зі зниженим зором. *Український педагогічний журнал : науковий ж-л*. № 1. 2020. С. 87-94. **(Категорія В)**.

4. Поліковські М., Федоренко С. В. Розвиток наочно-образної основи мовлення у дітей молодшого шкільного віку зі зниженим зором. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія: зб. наук. праць*. Вип. 39. К., 2020. С. 109-114. **(Категорія В)**.

Статті в іноземних періодичних фахових виданнях

5. Поліковські М., Федоренко С. В. Experimental method for developing and correcting figurative speech among visually impaired primary school age children. *International Journal of Pedagogy Innovation and New Technologies*. Vol. 7, No. 2, 2020. Pp. 58-63.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

6. Поліковські М. Вивчення розвитку образного мовлення молодших учнів зі зниженим зором. *Сучасний світ і незрячі : мат-ли VIII Міжн. наук.-практ. конф. (19-21.09.2018 р.)*. Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2018. С. 84-86.

7. Поликовски М. Методика изучения уровней сформированности образной речи по когнитивному компоненту у детей младшего школьного

возраста в норме и при нарушениях зрения. *Социализация личности на разных этапах возрастного развития: опыт, проблемы, перспективы* : сб. науч. ст. V Республиканской науч.-практ. конф. (с междунар. участием) ГрГУ им. Я. Купалы. Гродно: ГрГУ, 2018. С. 103-107. <https://fp.grsu.by/index.php/nauka>

8. Поліковські М. Стан планування педагогами розвитку образного мовлення молодших учнів зі зниженим зором. Мат-ли Всеукраїнської науково-практичної конференції «*Соціально-педагогічне партнерство як фактор забезпечення якості освіти дітей з порушеннями зору*». 5-7 червня 2019 р., смт. Тереховля. К. : Кафедра, 2019. С. 52-54.

